

R. Broberg,
febr. 1940.

STADSTRADITIONER: NYÅRET, TRÉTTONDAGEN, TJUGONDAGEN
OGH KYNDELSMÄSSAN.

Stadens övriga årshögtider behandlas i Landsmålsarkivets frågelistor: M 152 Lucia, M 153 Julen, M 155 Vårfrudagen, fastlagen och påsken, M 156 Valborgsmässan och Kristihimmelsfärdsdagen, M 157 Pingst, trefaldighet och midsommar.

Vid besvarandet av föreliggande frågelista bör upptecknaren i varje särskilt fall ange, om den nedtecknade uppgiften gäller staden och stadsborna i gemen eller endast en del av staden eller dess invånare (hantverkarna, köpmännen, "societeten", de fattiga o.s.v.). Vidare bör han göra klart, vilken tid som den upptecknade traditionen avser (t.ex. ett visst årtionde eller årtal eller "av gammalt"). Endast muntliga utsagor och berättelser böra medtagas, icke vad som härrör från tidningar och böcker, som i varje fall genom biblioteken äro tillgängliga för forskningen. Detta utesluter ej, att upptecknaren kan göra anteckningar om var han i tidningar o.s.v. funnit värdefullt material. Sådana källor böra dock icke medtagas i avskrift eller i omarbetad form i uppteckningarna.

Nyåret.

1. Hur tedde sig stadens arbetsliv och nöjesliv under tiden mellan jul och nyår (mellandagarna, mellanhelgdagarna, julsöcknen)? Förekom något egentligt arbete under denna tid, eller var men ledig från allt arbete? Hade man julkalas och julbaler, gjorde man besök hos varandra o.s.v.? Varmed roade sig ungdomen (utfärder, slädpartier, ungdomsbjudningar, skridskobaler o.s.v.)?

2. Gjordes några särskilda förberedelser för nyårsfirandet? Hade man samma mat och dryck som under julen? Funnos särskilda föreskrifter angående mathållningen, såsom att man skulle äta vissa bestämda rätter på nyårsaftonen? Doppade man i grytan? Tände man ljus i fönstren mot gatan eller ställde fram den tända julgranen? Ex.: På nyårskvällen hade en samma kost som på julkvällen - lut-fisk och risgrynsgröt. Julgranen var tänd, medan en åt. (Filipstad.)

Skulle julbordet, stå dukat under tiden mellan jul och nyår? Känner man till uttrycket bära ut julen, bära ut helgen? Vad menade man härmed?

3. Förekom det, att man gav varandra gåvor till nyåret? Vad kallades sådana gåvor? Vilken dag gävos de och på vilket sätt? Var det endast barn och tjänstefolk, som fingo gåvor?

4. Hur tillbragtes nyårsaftonen? Hade man ungdomsbjudningar eller andra festligheter i hemmen? Hur roade man sig (med jullekar, blystöpning, dans kring den tända julgranen)? Känner man till något bruk med nyårsbock? Redogör i så fall härför?

5. Hade man för sed att vaka in det nya året (ha nyårsvaka,

vaka nyår)? Var höll man sådan vaka? Hade man offentliga nyårsvakor? Var höllos dessa? Vem anordnade dem och hur voro de anordnade? Vad förhades på dem? Brukade man samlas i hemmen till större sällskap för att hålla vaka? Hur roade man sig därvid (med mat och dryck, lekar, gissa gåtor, sällskapsspel, spådom och utforskande av framtiden o.s.v.)? Önskade man varandra något vid det nya årets inträde? Företog man något särskilt då klockan slog tolv? Ex.: På nyårskvällen skulle en vaka in det nya året. Då gick en till varandra. Då brukade en roa sig med att stöpa tenn i en vattenskål. En skulle spä och se, hur en skulle få det under året. (Filipstad.)

Har det förekommit, att det nya året sjungits in? Sjöng man någon psalm eller läste man någon bön under nyårsnatten?

Ringdes det nya året in? Hur tillgick detta? Brukade man skjuta nyårsnatten (skjuta in det nya året)? Redogör för hur detta tillgick!

Har man haft för sed att tända eldar ute i det fria vid nyåret? Vad kallades eldarna? När tände man dem och varför?

6. Brukade man gå i kyrkan (nyårsöttan) på nyårsdagens morgon? Ex.: På nyårsdagen skulle stadsborna till kyrkan och höra på alla kungörelser, bönedagsplakat och förändringar, som skett i staden under året. (Kristinehamn.)

Hur firade man nyårsdagen? Skulle den dagen tillbringas i stillhet? Undvek man vissa arbeten den dagen?

Vilka förutsägelser för det kommande året tog man av nyårsdagens händelser? Trodde man, att det nya året i viss mån skulle komma att likna nyårsdagen? Ansågos vissa händelser båda tur eller otur? Vad ansågs det båda, om den första besökaren på nyårsdagen var man eller kvinna? Vad bådade nyårsdagens väderlek? Ex.: Nyårsdagen skulle en inte ta sig före något annat än det som var nödvändigt. Om en råkade tappa något den dagen, så fick en ingen tur med pengar och ägodelar. (Filipstad.)

7. Gjorde man nyårsvisiter? När gick man på visit? Redogör för denna sed! Gick man till fots eller åkte man? Redogör för de besökandes klädsel! Hos vilka avlade man nyårsvisit? Varade visiten länge, och blev man bjuden på någon traktering? Ex.: Nyårsdagen stod frukostbordet med den myckna starke julmaten framdukat i salen hela förmiddagen, och av de många besökande - herrarna i frack, damerna i allra bästa klädningen - som infunno sig på skyldig nyårsvisit, fick minsann ingen bära ut helgen. (Borås.)

Var det blott de förnåma, som gjorde nyårsvisiter, eller var det sed även bland andra samhällsgrupper i staden? Brukade arbetare vid fabriker och andra företag, ämbetsmän o.s.v. uppvakta sina förmän eller överordnade på nyårsdagen? Har det förekommit, att man uppvaktat borgmästaren och andra magistratspersoner den dagen? Redogör utförligt härför! Ex.: Nyårsdagen sprungo hela kårer och andra underlydande om varandra för att innan kyrkdags - klockan 10 - hinna uppvakta såväl förmän som en var de hade något att tacka för eller ville visa uppmärksamhet. (Norrköping.)

När upphörde man i staden med att göra nyårsvisiter? Varför? Förekom det, att man i stället för att göra besök skickade ett kort? När började man härmed?

8. Hade man bjudningar på nyårsdagen? Redogör för hur dessa voro anordnade och vad man roade sig med! Ex.: På aftonen tändes ljuskronorna i de långa våningsfilerna, där nyåret festas in med yppiga gästbud. Efter maten dans i matsalen. Mellan danserna svalkar man sig med mandelmjök, glace och porter. (Borås.)

Förekommo utfärder eller slädpartier på nyårsdagens eftermiddag eller i samband med nyårsbjudningarna? Vart for man vid dessa slädpartier? När företogos sådana utfärder utom vid nyåret? Brukade ungdomen anordna slädpartier? Var det vanligt, att man vid återkomsten till staden anordnade bal el. dyl.? Redogör för ett slädparti, åkdon, hästar, bjällror och seltygens utsmyckning o. s. v. Ex.: Herrskapen hade slädparti. Då for de ut till herrgårdarna. Så fick de litet traktering där. Sen vände de tillbaka och hade bal på assambléhuset eller - i senare tid - på hotellet. - Vanligen var man två eller fyra i varje schäs. Somliga hade parhästar, andra enbet. Så hade man en krans med dombjällror över ryggen på hästen och ett slädnät över honom. Det var virkat och kritvitt. De som åkte främst hade parhästar. Först gjorde de en rond runt torget, sen bar det av utåt landet. (Kristinehamn.)

9. Hade man nyårsbaler? Vilka anordnade dem? När höllos de och i vilken lokal (på rådhuset, hotellet eller annorstädes)? Vilka deltog i balerna (vissa inbjudna, de förnäma eller fick vem som ville delta i dem)? Redogör för en nyårsbal, de deltagande, deras klädsel, danserna, musiken och spelmännen; dekorationer och övriga anordningar, förfriskningar, muntrationer o. s. v.!

10. Tog man vid nyåret några märken av månen? Hade nyårsnyets olika utseende något att betyda? Brukade man hälsa nyårsnyet? Hur tillgick detta? Förekom det, att man önskade sig något, då man såg nyårsnyet första gången? Känner man till uttrycket niga för ny? Vad menas därmed? Ex.: När jäntan fick se det första nyårsnyet, så passade hon på att önska den eller den till fästman. Det skulle slå in. (Filipstad.)

11. Redogör för de bruk man vid nyåret iakttog för att söka förutspå framtiden? Kunde psalmboken användas i spådomssyfte! Berätta rätta härom! Stöpte man tenn, bly, äggvita eller talg i vatten? Vad trodde man sig därigenom få veta? Redogör för tillvägagångssättet vid stöpningen! Hur benämndes denna spådomsmetod? Ex.: På hotellet här i Askersund var jag med och stöpte bly på nyårsnatten. Det var en 30 år sen. Jag var elev på hotellet. Vi var flera flickor både från stan och landsbygden häromkring och från andra håll. Vi smälte blyet i ett kärl och hällde det i en skopa vatten. Det blev figurer i vattnet. Så lästes det ut av figurerna, vad den tillkommande skulle bli.

Gick man nyårsgång, årsgång, och vad innebar detta? Varför företog man sådana färder? Trodde man sig härunder få se eller höra en

ra något? Gick man annars ut på nyårsnatten för att få se sin tillkommande? Hur tillgick detta? Ex.: Den som ville se sin tillkommande, gick nyårsnatten i ett gatkors och ställde sig kl. 12. Då fick han se den, han skulle bli gift med. (Filipstad.)

Trettondagen.

12. Har man i staden ansett julen vara slut i och med trettondagen (trettondag jul, jultrettondagen, heliga tre konungars dag)? Hur avslutade man i så fall julen? Återtog staden vid trettondags-tiden sitt normala affärs- och arbetsliv? Har det förekommit, att trettondagsaftonen kallats den första julkvällen på det nya året, och vad har därmed menats?

13. Åt man någon särskild mat på trettondagen? Känner man till något talesätt om tretton rätter på trettondagen? Är uttrycket trettonkaka känt? Vad avses härmed?

14. Hade man julgransplundring på trettondagen? När eljest? Hade man julbjudningar och julkalas under tiden från jul till trettondagen? Upphörde man med dem denna dag?

Hade man bal på trettondagen? Vad kallades denna (trettondagsbal)? Var detta bruk allmänt i staden? Hade man bal på trettondagen endast i de förnäma hemmen? Förekom bal i någon offentlig lokal, såsom hotell o. dyl.? Redogör för hur en sådan bal var anordnad, vilka som deltog samt hur därvid tillgick!

15. Firades trettondagen f.ö. med upptåg, lek och dans? Hade man en bockgestalt med vid lekarna eller upptågen (trettondebock)? Redogör för under trettondagshelgen ev. förekommande slädpartier, skridskonöjen o. dyl.!

16. Förekom det i staden, att stjärngossar gingo omkring och sjöngo? Uttryck härför (gå med stjärnan, gå med ljusa stjärnan)? Hur många voro de, och vilka personer föreställde de? Ex.: Vanligen voro de sex till antalet - tre av dem föreställde de tre vise männen, och en av dem var svärtad i ansiktet för att antyda, att han var kommen från Morieland. Den fjärde var stjärnkungen, den femte föreställde Judas med pungen, och den sjätte var kung Herodes. (Åmål.)

Hur voro de olika personerna klädda och hur uppträdde de? Förde de stjärna med sig? Hur var denna konstruerad? Vilken dag uppträdde de och vid vilken tid på dygnet? Uppförde de något slags julspel? Sjöngo de några sånger och vilka? Skulle de ha traktering eller pengar, där de sjöngo? Vilka var det som uppförde dylika spel (lärögossar, elever, skolgossar, annan skolgång, landsbor)? Varför uppförde man dem? Vartill användes de pengar och den mat, man samlade ihop? Ställde man till med någon fest efteråt? Ex.: De gick med ljusa stjärnan här i Kristinehamn. De började om annandagen och så kunde de hålla på till tjugondag-Knut. Överallt skulle de ha traktering. Eljest skulle de ha pengar också. Ett sällskap kunde få ihop 30 kr. Denna summa delades mellan dem, som var i sällskapet eller också

kunde de ha en festmåltid och bjuda andra till sig. När de kom utanför huset så sjöng de: Se goderafton, goderafton! Vi önska eder alla en lyckosaliger jul. - Judas tiggde pengar. Men de tog ju emot, vad di fick. De ställde till med fest på det de fick.

Var bruket gammalt eller nytt? När upphörde det och varför? Urartade det till rent okynne och penningförvärv? Ställde stjärngossarna till med slagsmål och oväsen på gatorna? Utfärdades polisförbud mot stjärngossegång? Ex.: Det var mycket vanligt, att Judas knackade ljus med en medhavd hammare och sedan tog med sig så många han kunde få syn på i rummet. (Skara.)

Tjugondagen.

17. Har man i staden på något sätt högtidlighållit tjugondagen (tjugondag_jul, tjugondehelgen, tjugondag_Knut, knutdagen, farängladagen)? Vidtog man särskilda förberedelser för denna dags firande? Tillredde man särskild mat och dryck, eller skulle man då äta upp det sista av julmaten? Redogör utförligt för tjugondagens mat-hållning!

18. Hade man kalas och dans på tjugondagen (knutkalas, knutbal, tjugondebal)? Förekommo baler på rådhus, hotell eller annorstädes i staden? Vilka anordnade dem? Vilka deltog i dem? Redogör för en dylik bal! Ansågs denna fest eller bal utgöra slutet på julen? Finnas uttryck som 'Tjugondag Knut dansas julen ut'?

19. Ansåg man, att tjugondagen var julhelgens sista dag? Finnas uttryck härom, såsom t.ex. 'Tjugondag Knut kör julen ut'? Åtgärder som visat, att man ansett julen vara slut med denna dag? Hade man julgransplundring och utkastande av julgranen? Hur tillgick detta? Plundrades granen endast av familjen eller hade man inbjudit andra? Dans kring granen, sång, lekar, granen skakas, kastas ut, fördelning av nötter, äpplen, karameller o.dyl. varmed granen varit prydd? Ex.: Julgranen togs ut om tjugondag-Knut. Då dansade en jula ut. Barnen fick då hjälpa till att skaka granen. Det var små barnbjudningar hos dem, som hade råd. (Filipstad.)

Hur förfors med julgransprydnaderna? Gömdes de för att användas nästa jul? Andra prydnadsföremål, som varit framme under julen?

20. Har det i staden varit sed att på tjugondagen kungöra julfridens upphörande? Beskriv hur detta tillgick! Finnas uttryck härför (blåsa ut julen)? Minnes man, när denna sed upphörde? Har den på senare tid återupptagits och i vilken form?

21. Var det vanligt, att hela följen drogo omkring på tjugondagen för att sopa ut julen? Skulle de ha pengar eller traktering av något slag? Förekom det, att man gick omkring och sjöng för penningar vid tjugonhelgen? Brukade man ställa till med kalas efteråt för de pengar man fått? Ex.: Ungarna i Karlskrona stad klutade ut sig på alla vis och sotade sig i ansiktet för att med jättekvas-tar sopa ut julen hos alla sina grannar och bekanta, som då kunde betala med litet gotter; deras något äldre bröder gick omkring och spelade och sjöng för sina lärare i hopp, att det skulle inbringa

6.

både traktering och en eller annan slant.

Voro deltagarna i dylika upptåg utklädda? Hade de en halmdocka, bockfigur, tranliknande figur eller annat föremål med sig? Hur benämndes dessa följen (knutgubbar, knutare)? Ex.: I tjugondedagshelgen går tranan. Den består av en lång stake, över vilken, sedan dess övre ända försetts med något liknande ett fågelnäbb, kastats en skinnfäll, vari en av drängarna dolt sig och som förkunnat, att tranan är ute för att ta alla obeskedliga barn. (Åmål.)

22. Redogör för den förändring i stadslivet, som inträdde i och med att tjugondagen var över! Återgång till vardagens sysslor i stadshemmen, affärerna o.s.v.? Funnos talesätt som syftade härpå?

Kyndelsmässan.

23. Har man i staden haft marknad vid eller i närheten av kyndelsmässan (kyndelsmässodagen, lilla julen, Marie kyrkogång)? Vilken dag hölls den och hur benämndes den (kyndelsmässomarknad)? Redogör utförligt för denna marknad (vilka som besökte den, vad som salufördes, marknadsnöjen o.s.v.):

24. Ansåg man att kyndelsmässan utgjorde slutet på julen? Firades denna avslutning av julen på något sätt? Hade man någon större bjudning på kyndelsmässoaftonen? Beskriv en sådan bjudning! Hade man julgran? Doppade man i grytan? Gav man varandra presenter? Ex.: Avslutningen på julen skedde på lilla julafton med en smula grytdopp, en liten gran, några små skämtsamma presenter. (Borås.)

Finnas talesätt, som tyda på att man uppfattat kyndelsmässan som julens avslutning! Förekommo andra bruk än ovan relaterade, vilka tyda på en liknande uppfattning av kyndelsmässan?

25. Ansågs halva vintern vara gången vid kyndelsmässan? Vär kyndelsmässodagen den första vårdagen? Fanns något talesätt härom?

26. Trodde man, att det var bra att tvätta vid kyndelsmässotiden? Varför? Var vattnet beskaffat på särskilt sätt då?

27. Togos kyndelsmässodagen märken rörande väderlek eller annat? Funnos talesätt om ändring i väderleken den dagen? Vad troddes takdropp kyndelsmässodagen båda?